

№3

MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR

ILMIY ELEKTRON JURNALI

ISSN: 2181-3965
VOLUME 5
TOSHKENT 2026

“MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR” ILMIY ELEKTRON JURNALI TAHRIRIYAT KENGASHI RAISI

To‘lqin Zakirovich Teshabayev – tahririyat kengashi raisi. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIRIYAT KENGASHI

Mehmonov Sultonali Umaraliyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O‘quv ishlari bo‘yicha birinchi prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Abdurahmanova Gulnora Qalandarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Karimova Komila Daniyarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Yoshlar masalalari va ma‘naviy-marifiy ishlar bo‘yicha birinchi prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Hududiy ta‘lim masalalari va markazlar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sindarov Sherzod Egamberdiyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Infratuzilmalarni rivojlantirish va iqtisod ishlari bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Saparov Aktam Jo‘rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori

Islamkulov Alimnazar Xudjamuratovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Pardayev Abdunabi Xoliqovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Kuziyev Islomjon Ne‘matovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Baymurotov Tursunbay Maxkambayevich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor

Omonov Akrom Abdinazarovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sharipov Qongratbay Avezimbetovich – texnika fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vaziri

Jumayev Nodir Xosiyatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi deputati

Haydarov Nizomiddin Hamroyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Raviprakash G. Dani – Xalqaro ta‘lim konsultanti, professor (AQSH)

Bagautdinova Nailya Gumerovna – Qozon federal universiteti Boshqaruv, iqtisodiyot va moliya instituti direktori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Rossiya Federatsiyasi)

Sharifzoda Mu‘min Mashokir – Tojik davlat huquq, biznes va siyosat instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Tojikiston Respublikasi)

Maley Elena Borisovna – Polotsk davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent (Belarus Respublikasi)

Asif Mahbub Karim – Malayziya Menejment va tadbirkorlik universiteti professori (Malayziya qirolligi)

Piter Xayk – Yevropa amaliy fanlar va menejment instituti ilmiy ishlar bo‘yicha prorektori (Chexiya Respublikasi)

Yavuz Demirel – Kastamonu universiteti professori (Turkiya Respublikasi)

Jo‘rayev Abdug‘affor Safarovich – Termez agrotexnologiyalar va Innovatsion rivojlanish instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Ismanov Ibroxim Nabiyeovich – Farg‘ona politexnika instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Xayriddinov Azamat Botirovich – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti prorektori iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Tashnazarov Samiddin Nizamovich – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Nurmanov Ulug‘bek Anorbayevich - Bank-moliya akademiyasi “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida professori, iqtisodiyot fanlari doktori

Yakubova Nargiz Tursunbayevna – iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Mamatov Baxadir Safaraliyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Qiyosov Sherzod Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Urazaliyev Kamoliddin Tajikulovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

JURNAL TAHRIRIYATI

Saparov Aktam Jo‘rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori, dotsent

Avlokulov Anvar Ziyadullayevich – ilmiy muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Aliqulov Mehmonali Salohiddin o‘g‘li – mas‘ul muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Buxorova Moxira Samandarovna – muharrir

O‘zbekiston Respublikasi OAK Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 364-son qarori bilan “Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari yuzasidan assosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

“Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali

23.11.2022-yildan

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №R-566966 reyestr raqami tartibi bo‘yicha ro‘yxatdan o‘tkazilgan.

Litsenziya raqami: №049864

MUNDARIJA

1.	Шаисламова Наргиза Кабиловна	Тижорат банклари рискларини баҳолашда стресс-тест усулидан самарали фойдаланиш	7
2.	Ashurova Nargiza Chori qizi	O‘zbekiston turizm xizmatlari bozorida gastronomik turizmi rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari	19
3.	Mamatqulov Avazbek Axmadaliyevich	Oliy ta‘lim muassasalarida ichki audit tizimini raqamlashtirish mexanizimini takomillashtirish	24
4.	Sobirov Otabek Olimjonovich	Boshqaruv hisobini tashkil etishning konseptual asoslari	36
5.	Rustamov Maqsud Suvonqulovich, Boqiyeva Zuhra Soxibjon qizi	Iqlim o‘zgarishining iqtisodiyotga ta’siri	41
6.	Xalimov Shaxboz Xalimovich	Qishloq joylarida turizm xizmatlarini rivojlantirishning xorij tajribalari	48
7.	Kenjayev Ikrom Ergashboyevich	Hududlarda investitsiya mexanizmlarini takomillashtirishning institutsional va moliyaviy omillari	53
8.	Rustamov Maqsud Suvonqulovich, Normatov Muslimbek No‘rbo‘ta o‘g‘li	Kredit riski	60
9.	Курбонов Саид Акбарович	АҚШ федерал резерв тизими (ФРТ) ва унинг иктисодиётга таъсири	67
10.	Bekmurodova Feruza Azamat kizi, Kadambaeva Charos Masharip kizi	Economic cooperation practices and development trends in Middle Eastern countries	73
11.	Mardonova Malika Asatilloevna	Xavfsiz turizm tushunchasining nazariy-uslubiy asoslari	80
12.	Alimov Baxodir Batirovich	Rivojlangan sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy holati va samaradorlik ko‘rsatkichlari tahlili	85
13.	Narziyev Abror Baxtiyorovich	Moliyaviy bozorlardagi volatillik dinamikasining GARCH modellari asosida empirik tahlili	95
14.	Xoldorova Kamola Jamoliddin qizi, Murodova Dilnoza Choriyevna	O‘zbekistonda tijorat banklarini transformatsiya qilishning dolzarb masalalari	106
15.	Юсупов Бехзод Юсуп угли	Финтех-ориентированная модель комплексной оценки кредитоспособности корпоративных клиентов и её влияние на эффективность банковских решений	112
16.	Ташбаева Рано Гайбуллаевна, Ташбаев Улугбек Ванситович	Цифровая оценка конкурентоспособности предприятий HoReCa на основе Open Data и онлайн-платформ (на примере г. Ташкента)	120
17.	Баракаев Отабек Отакулович	Ўзбекистонда аудиторлик хизматлар бозорининг 2020-2025 йилларга тахлили ва уни такомиллаштириш йўналишлари	127
18.	Muradov Botir Hayat	Yevropa iqtisodiyotining yashil transformatsiyasida iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq fizik va moliyaviy risklar tahlili	140
19.	Isroiljonov Murodil Qosimjon ugli	Household Consumption, Imports, and Gross Capital Formation in Uzbekistan: Evidence from an ARDL Model	148
20.	Чориева Нигина Қахрамановна	Классик иктисолий назариялар асосида тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш хусусиятлари	155

21.	Chintemirova Diyora Shuxrat qizi	Hududlar kesimida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining rivojlanish tendensiyalari	160
22.	Artikov Ne'matulla Abdusalamovich	Soliqli daromadlar oshishida sheringning iqtisodiy imkoniyatlari	166
23.	Кузиева Динора Баходировна	Узоқ муддатли активларни баҳолаш тартибини такомиллаштириш	173
24.	Умарова Гулзодахон Қодирбековна	Кичик бизнесни муқобил молиялаштиришнинг илғор хорижий тажрибалари	181
25.	Murtozayeva Zarnigor Komol qizi	Tashabbusli budget mablag'larini ijtimoiy ehtiyojlar asosida manzilli taqsimlash mexanizmlarini takomillashtirish	187
26.	Baytanov O'ralboy Miraqul o'g'li	Sanoat korxonalarida mahsulot sifatini boshqarishning zamonaviy metodologik yondashuvlari	193
27.	Mardonov Akromjon Nusrat ogli	The impact of fiscal policy on the national economy	201
28.	Ostonaqulov Dilshod Ismatilla o'g'li	O'zbekiston respublikasining aholi hayot sifati va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni statistik baholash	206
29.	Babaxanova Nozima Saidakbarovna	Milliy fond bozorida aksiyalarni ommaviy joylashtirish mexanizmlarini transformatsiya qilish yo'llari	213
30.	Tilabov Nasrulla Tashmurotovich	O'zbekistonda davlat qarz portfelini risk-diyagnostika asosida boshqarish metodologiyasini takomillashtirish	220
31.	Rahmonova Durdona Hasan kizi	Effective management of investment opportunities and regional economic diversification: evidence from the kashkadarya region	226
32.	Xamdamov Omonullo Ne'matullayevich	Kapital bozorida moliyaviy resurslar jalb qilishning xalqaro amaliyot tajribalari	233
33.	Achilov Dilshod Marufovich	Innovatsion faoliyatning moliyaviy ta'minot manbalari va ularni samarali boshqarish yo'llari	244
34.	Baratova Zumrat Xalmetjanovna	Innovatsion faoliyat bilan bog'liq moliyaviy risklarni boshqarish	253
35.	Mavlyanova Yulduzxon Turg'unovna	Moliyaviy resurslarni samarali boshqarishda ERP (Enterprise Resource Planning) mexanizmidan foydalanish istiqbollari	261
36.	Ishniyazov Otabek Baxodirovich	Bank faoliyatida risklarning turlari, ularni samarali boshqarish	268
37.	Baxriddinov Kamoliddin Baxriddin o'g'li	Aksiyadorlik jamiyatlarida investitsiyaviy qaror qabul qilish amaliyotining tahlili	275
38.	Qudratova Feruza Nasriddinovna	Financing decisions and value creation in an emerging economy: Evidence from the capital structure of Uzauto Motors	283
39.	Xasanov Komil Mutalibjanovich	Chiqindilarni boshqarishda yevropa ittifoqi tajribasi va uni o'zbekiston sharoitida qo'llash	591
40.	Orzukulova Zumrad Abdukhalik kizi, Azimova Nozimakhon Alisher kizi	Strategic brand management: review of keller's brand equity model and Aaker's brand identity system	297
41.	Ollokulova Feruza Mansurovna	Davlat xususiy sheriklik rivojlanishining xorij tajribasi va undan O'zbekiston amaliyotida foydalanish imkoniyatlari	302
42.	Umurzakova Dildora Sultonmaxmudovna	Raqamli iqtisodiyot sharoitida ayollar bandligiga doir muammolarning asosiy yo'nalishlari	310
43.	Jo'rayeva Zarifa Bahodir qizi	Tijorat banklarida kredit xizmatlari amaliyotining dolzarb masalalari	317

44.	Tureev Azizbek Abatovich	Qoraqalpog‘iston Respublikasida mevachilik tarmog‘ini klasterlashning iqtisodiy samaradorligini baholash	324
45.	Mirzataev Muratbaevich	Salamat Ekologik muammolar sharoitida qishloq xo‘jaligi barqarorligini ta‘minlashda smart texnologiyalardan foydalanishning ilmiy-uslubiy asoslari	329
46.	Komekova Gulzira Sharbaevna	Raqamlashtirilgan logistika tizimlari asosida sabzavotchilik mahsulotlari bozorining samaradorligini oshirish yo‘llari	335
47.	Qidirmiyazov Sherniyazovich	Ajiniyaz Qoraqalpog‘iston Respublikasida qurilish sohasining rivojlanish holati va sun‘iy intelkt asosida xizmat kursatishni rivojlantirish istiqbollari	340
48.	Розиков Жалил Жалолович	Вопросы реформирование бухгалтерского учета в сельском хозяйстве	346
49.	Karimov Gapardjonovich	Eminjon Sanoat korxonalarida moliyaviy tahlil axborot tizimini takomillashtirish masalalari	351
50.	Toshev Nurbek Janon o‘g‘li	Qashqadaryo viloyatida turizm samaradorligi indeksi (TEI) asosida mintaqaviy turizm rivojlanishi dinamikasini baholash	359
51.	Kurbonova Malika Akhmad kizi	Comprehensive methodology for assessing the effectiveness of digital economy technology implementation in regional economic development	365
52.	Isakova Naima Ikromjonovna	Xizmat ko‘rsatish korxonalarida turizmni rivojlantirish uchun strategik marketing dasturini ishlab chiqish va uni takomillashtirish yo‘llari	371
53.	Sultanova Nigora Xikmatxo‘ja qizi	Xarajatlar hisobida ABC va BSC tizimlari integrativ tahlili	377
54.	Muminova Parvina Ilhom qizi	Bank majburiyatlari hisobi va ichki auditini takomillashtirish	383
55.	Abduraxmonova Alimov Baxodirovich	Munisa, Ulug‘bek Raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko‘rsatish korxonalarida biznesni rivojlantirish tamoyillari va bosqichlari	389
56.	Axmedov Shoymurod Azamat o‘g‘li	Tijorat banklarida investitsiya loyihalarini moliyalashtirish samaradorligini takomillashtirish yo‘llari	395
57.	Xamdamov Komilovich	Shavkat Aholini ijtimoiy himoyalash moliyaviy mexanizmi samaradorligini baholashning nazariy-metodologik asoslari	402
58.	Ruziyev G‘anisher Usarovich	Soliqlar vositasida tadbirkorlikni rivojlantirish va bandlikni ta‘minlash orqali daromadlarni oshirish hamda kambag‘allikni qisqartirish masalalari	411
59.	Atamuratova Muzafarovna	Gulrux Kichik biznes tizimlarining iqtisodiy mohiyati va ularni modellashtirish bo‘yicha zamonaviy xorij tajribasi	419
60.	Mirzayeva Charos G‘ayrat qizi	Savdo va xorijiy investitsiyalarning iqtisodiy o‘shisdagi o‘rni: Janubiy Koreya va O‘zbekiston misolida qiyosiy ekonometrik tahlil	424
61.	Toshpulatov Akromovich	Davron Islom moliyasida risklarni boshqarish	437
62.	Amir Xudaykulov	Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga muvofiq EBITda indikatorini hisobga olishning o‘ziga xos xususiyatlari	451

IQLIM O‘ZGARISHINING IQTISODIYOTGA TA’SIRI

Rustamov Maqsud Suvonqulovich

*iqtisodiyot fanlari doktori, professor
bank ishi kafedrasini mudiri
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti*

Boqiyeva Zuhra Soxibjon qizi

*bank ishi fakulteti talabasi
E-mail: boqeyevazuhra@gmail.com
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti*

Annotatsiya. Bugungi dunyoning eng dolzarb muammolaridan biri iqlim o‘zgarishining iqtisodiyotga ta’siri bo‘lib kelmoqda. Iqlim o‘zgarishlarining sabablari bir-biriga chambarchas bog‘liq bo‘li, bu jarayon nafaqat tabiatga, balki insoniyatga ham salbiy ta’sir ko‘rsatmasdan qo‘ymaydi. Ushbu maqolada iqlim o‘zgarishlarining kelib chiqishlari sabablari, ularga yechimlar keltirib o‘tilgan. Shuningdek, mazkur maqolada jahon mamlakatlarida kuzatilgan iqlim o‘zgarishlari, muammolari va ularning tahlillari ham keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Iqlim o‘zgarishi, global harorat, karbonat anhidrid, qayta tiklanadigan energiya, ekstremal ob-havo, qurg‘oqchilik, ekotizimlar, yashil investitsiyalar, NGFS (Network for Greening the Financial System), COP (Conference of the Parties — Tomonlar konferensiyasi), Jahon meteorologiya qtashkiloti, dekarbonizatsiya, yadro energiyasi.

ВЛИЯНИЕ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА НА ЭКОНОМИКУ

Рустамов Максуд Сувонкулович

*д.э.н., профессор
заведующий кафедрой банковское дело
Ташкентского государственного
экономического университета*

Бокиева Зухра Сохибжон кизи

*студентка
факультета банковского дела
E-mail: boqeyevazuhra@gmail.com
Ташкентского государственного
экономического университета*

Аннотация. Одной из самых актуальных проблем современного мира является влияние изменения климата на экономику. Причины изменения климата тесно взаимосвязаны, и этот процесс не может не оказать негативного влияния не только на природу, но и на человечество. В данной статье представлены причины возникновения изменения климата и пути их решения. В этой статье также представлены климатические изменения, проблемы и их анализ, наблюдаемые в странах мира.

Ключевые слова: Изменение климата, глобальная температура, углекислый газ, возобновляемые источники энергии, экстремальная погода, засуха, экосистемы, зеленые инвестиции, NGFS (Network for Greening the Financial System), COP (Conference of the Parties), Всемирная метеорологическая организация, декарбонизация, ядерная энергетика.

IMPACT OF CLIMATE CHANGE ON THE ECONOMY

Rustamov Maqsud Suvonkulovich

Prof., D.Sc. in Economics

Head of the "Banking" Department
Tashkent State University of Economics

Boqiyeva Zuhra Sokhibjon qizi

Student
of the Faculty of Banking at
Tashkent State University of Economics
E-mail: boqeyevazuhra@gmail.com

Abstract. One of the most pressing problems of today's world is the impact of climate change on the economy. The causes of climate change are closely interconnected, and this process will have a negative impact not only on nature, but also on humanity. This article presents the causes of climate change and their solutions. This article also presents the climate change observed in countries around the world, its problems, and their analysis.

Keywords: Climate change, global temperature, carbon dioxide, renewable energy, extreme weather, drought, ecosystems, green investments, NGFS (Network for Greening the Financial System), COP (Conference of the Parties), World Meteorological Organization, decarbonization, nuclear energy.

Kirish

Iqlim o'zgarishi tabiiy jarayon bo'lsada, hozirgi kunda kuzatilayotgan o'zgarishlar inson faoliyati bilan bog'liq bo'lib, bu jarayon XIII-IXX asrlardagi sanoat inqilobi davridan boshlab sezilarli darajada kuchaya boshladi. O'sha vaqtda ko'mir, neft va gaz kabi qazib olinadigan yoqilg'ilardan keng miqyosda foydalanish boshlandi. Bu esa atmosferaga katta miqdorda issiqxona gazlari chiqishiga sabab bo'ldi. Asosan, karbonat angirdrid va metan kabi gazlar global isishini kuchaytiruvchi asosiy omillarga aylandi. Iqlim o'zgarishi Yerning harorati va ob-havo sharoitlaridagi sezilarli va uzoq muddatli o'zgarishlarni anglatadi. Bu o'zgarishlar tabiiy sabablarga (masalan, kuchli vulqon faolligi) yoki inson faoliyati natijasida bo'lishi mumkin. 1800-yillardagi sanoat inqilobidan beri odamlar iqlim o'zgarishining asosiy omili bo'lib kelgan.

Adabiyotlar sharhi

Iqlim o'zgarishi bugungi kunda dunyomiz duch kelayotgan eng dolzarb muammolardan biridir. Ushbu iqlim o'zgarishiga oid bo'lgan muammolar soni kun sayin ortib bormoqda. Bu kabi muammolarga misol qilib birinchi navbatda, yashil iqtisodiyotimiz ya'ni, ekologiyamizdagi o'zgarishlarni keltirishimiz mumkin. Keyingilikda esa yerosti va yerusti boyliklarini keltira olamiz. Inson faoliyati, xususan, qazilma yoqilg'ilarni yoqish natijasida iqlim o'zgarishi global haroratning ko'tarilishiga olib kelmoqda, bu esa jiddiy ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlariga olib kelmoqda. Biroq, umid bor. Qayta tiklanadigan energiya iqlim o'zgarishining ta'sirini yumshatish bilan birga toza va sog'lom sayyorani rivojlantirishga yordam beradigan barqaror yechimni taklif etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur maqolada iqlim o'zgarishi bo'yicha miqdoriy tahlildan foydalanildi. Ma'lumotlar bazasida Jahon metereologiya markazi statistic ma'lumotlaridan foydalangan holda, 2025-2-50-yillar uchun Jahon YaIM potensial foyda diagrammalaridan foydalanilib, ular tahlil o'tkazildi.

Tahlil va natijalar

Iqlim o'zgarishining asosiy ta'sirlari deb quyidagilarni keltirishimiz mumkin:

- Global haroratning ko'tarilishi: Yerning o'rtacha harorati IXX asrning oxiridan beri taxminan 1,2 °C ga oshdi, so'nggi 10 yillik ea rekord darajadagi eng issiq 10 yillik bo'ldi.
- Qutb muzlarining erishi va dengiz sathining ko'tarilishi: Qutb muzliklari xavotirli darajada eriyapti, bu esa dengiz sathining ko'tarilishiga olib keladi va butun dunyo bo'ylab

qirg‘oqbo‘yi jamoalariga tahdid soladi.

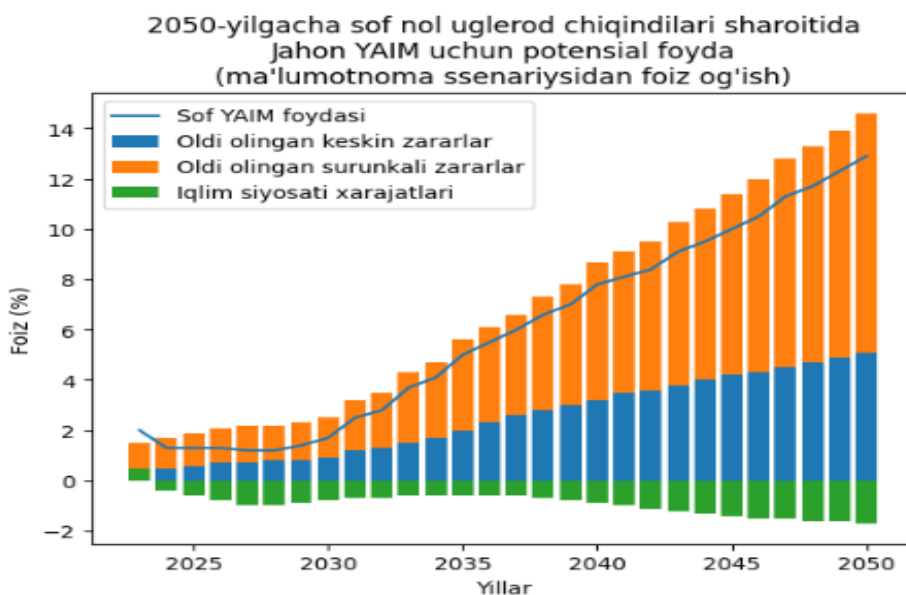
- Ekstremal ob-havo hodisalari: Dovullar, qurg‘oqchilik, suv toshqinlari va o‘rmon yong‘inlarining chastotasi va intensivligi ortib bormoqda.

- Biologik xilma-xillikning yo‘qolishi: Ko‘pgina turlar yashash joylari va ekotizimlarning o‘zgarishi tufayli yo‘q bo‘lib ketish xavfi ostida, bu esa tabiiy tizimlar muvozanatini buzadi.[1]

Iqlim xavflarini boshqarish va yashil investitsiyalarni ko‘paytirish ustida ishlaydigan 127 ta markaziy bank va moliyaviy nazoratchilar guruhi bo‘lgan moliyaviy tizimni yashirin tarmog‘ining so‘nggi iqlim stsenariylariga ko‘ra, uglerod chiqindilarining pastroq bo‘lishini ta‘minlash nafaqat zarur, balki iqtisodiyot uchun foydalidir. NGFS [2] ma‘lumotlari dunyo yetakchilari sayyoramizning qizib ketishining oldini olish bo‘yicha kelishuvga erishish uchun Dubayda b‘lib o‘tgan 28-Birlashgan Millatlar Tashkilotining iqlim o‘zgarishi bo‘yicha konferensiyasi yoki COP28 uchun yig‘ilishgan bir paytda bo‘ldi. Hafta jadvali[3] ko‘rsatib turibdiki, 2050-yilga kelib sof nolga tartibli o‘tish global yalpi ichki mahsulotni amaldagi siyosatga qaraganda 7% ga yuqori bo‘lishiga olib kelishi mumkin.

1-rasm.

2050-yilgacha sof nol uglerod chiqindilari sharoitida YaIM uchun potensial foyda

Jahon meteorologiya tashkiloti ma‘lumotlariga ko‘ra, 2023-yil rekord darajadagi issiq yil bo‘ldi. Dunyo bo‘ylab harorat notekis ko‘tarilayotgan bo‘lsa-da, o‘rtacha hisobda sanoatgacha bo‘lgan darajaga nisbatan 1,2 daraja selsiyga yuqori. Iqtisodiy va moliyaviy xavflar ham ortib boqmoqda. NGFS modellari shuni ko‘rsatadiki, qurg‘oqchilik va issiqlik to‘lqinlari mintaqalar bo‘yicha eng katta xavf manbai hisoblanadi. Xususan, Yevropa va Osiyo mamlakatlari issiqlik to‘lqinlariga ko‘p duchor bo‘ladi. Afrika, Shimoliy Amerika va Yaqin Sharq mamlakatlari esa qurg‘oqchilik uchun eng zaif sanaladilar.[4]

Global isishni jilovlash imkoniyatlari oynasi tez yopilib borayotgan bir paytda, ko‘plab mamlakatlar chiqindilarni kamaytirish siyosatini olib bormoqda. Ko‘pchilik davlat investitsiyalarini ko‘paytirish qayta tiklanadigan energiya uchun subsidiyalar kabi xarajatlar choralarig katta tayanadi. Ushbu dekarbonizatsiya sa‘y-harakatlari mamnuniyat bilan qabul qilinadi. Shunga qaramay, ba‘zi hollarda bu siyosatlar katta moliyaviy xarajatlarni talab qiladi. Iqli o‘zgarishiga qarshi kurash siyosatchilarni qiyin murosaga keltiradi. Asosan, xarajatlar choralarga tayanish va iqlim ambitsiyalarini amalga oshirish uchun ularni kengaytirish tobora qimmatga tushadi, ehtimol asrning o‘rtalariga kelib qarzni yalpi ichki mahsulotning 45 foizidan 50 foizigacha oshirish mumkin. Yuqori qarz, foiz stavkalarining oshishi va o‘shish istiqbollarning zaiflashishi davlat moliyasini muvozanatlashni yanada qiyinlashtiradi.

Kam uglerodli iqtisodiyotga o‘tish uglerod narxlarining oshishi va energiya xarajatlarining

talabiga salbiy ta’sir ko’rsatadi. Ammo bularning barchasi uglerod daromadlarini davlat investitsiyalariga qayta ishlash va ish bilan ta’minlash soliqlarini kamaytirish iqlim o’zgarishining jismoniy ta’sirini kamaytiradi, bu esa makroiqtisodiy xarajatlarni kamaytiradi. Hech bir chora iqlim maqsadlariga to’liq erisha olmasa-da, uglerod narxini belgilash zarur, ammo Uilyam Nordxaus va boshqalar ta’kidlaganidek, chiqindilarni kamaytirish uchun har doim ham yetarli emas. Bu har qanday siyosat paketining ajralmas qismi bo’lishi kerak. Chili, Singapur va Shvetsiya kabi rivojlanishning turli bosqichlaridagi mamlakatlarning muvaffaqiyatli tajribalari shuni ko’rsatadiki, uglerod narxini belgilash bilan bog’liq siyosiy to’siqlarni yengib o’tish mumkin. Ularning tajribasidan olingan tushunchalar nafaqat uglerod narxini belgilash sxemalari allaqachon mavjud bo’lgan qariyb 50 ta rivojlangan va rivojlanayotgan bozor iqtisodiyotiga, balki ularni joriy etishni ko’rib chiqayotgan 20 dan ortiq mamlakatlarga ham foyda keltiradi.

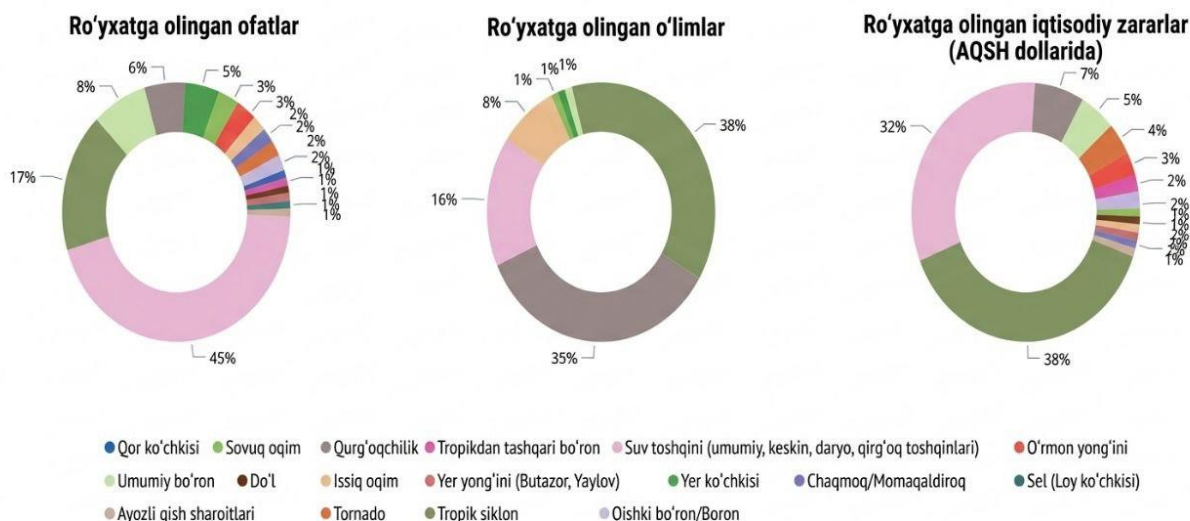
Ammo, uglerod narxini belgilashning o’zi yetarli emas va bozordagi kamchiliklarni bartaraf etish va innovatsiyalarni rag’batlantirish hamda kam uglerodli texnologiyalarni joriy etish uchun boshqa yumshatish vositalari bilan to’ldirilishi kerak. Pragmatik va adolatli taklif turli iqtisodiy rivojlanish darajalaridagi mamlakatlar bo’yicha farqlanadigan xalqaro uglerod narxining eng past chegarasini belgilashni talab qiladi. Yashil o’tishni osonlashtirish uchun tegishli uglerod daromadlari qisman mamlakatlar bo’yicha taqsimlanishi mumkin. Adolatli o’tish, shuningdek, zaif oilalar, ishchilar va jamoalarga kuchli moliyaviy transfertlarni ham o’z ichiga olishi kerak.[5]

Atrof-muhitga yetkazilgan zararlar va xavflar aniq bo’lsa-da, iqtisodiy xarajatlar ham muhimdir, chunki ular jamoalarga notekis ta’sir ko’rsatadi, ba’zi mamlakatlar va mintaqalar mutanosib ravishda ta’sir ko’rsatadi.

Xitoy hukumati ma’lumotlariga ko’ra, 2023-yilning dastlabki to’qqiz oyida kuchli yomg’ir, ko’chki, do’l va tayfun kabi tabiiy ofatlardan Xitoy 42 milliard dollardan ortiq to’g’ridan-to’g’ri iqtisodiy zarar ko’rdi.[6]

2-rasm.

2023-yilning dastlabki to’qqiz oylik zarar tahlili*

*Manbaa: Jahon merosi tashkiloti

Jahon merosi tashkiloti(JMT) ma’lumotlariga ko’ra, tropik siklon zarari eng katta ulushni tashkil etgan bo’lib, ikkinchi o’rinda suv toshqinlari, uchinchi o’rinda qurg’oqchilik turadi. JMT ma’lumotlariga ko’ra, Afrikada 1970-2021-yillardagi tabiiy ofatlar 43 milliard dollarlik iqtisodiy zarar keltirgan, qurg’oqchilik esa o’limning 95 foizini tashkil etgan. Ma’lumotlarga ko’ra, Yevropaning xabar berishicha zarari 562 milliard dollarni tashkil etgan, global tabiiy ofatlardagi o’limning 8 foizi Yevropada sodir bo’lgan. Janubiy Amerika uchun zararlar 115,2 milliard dollarni, Shimoliy Amerika, Markaziy Amerika va Karib dengizi uchun esa 2 trillion

dollarni tashkil etdi. Shu bilan birga, AqSh Milliy iqlim bahosining so‘nggi qismi shuni ko‘rsatadiki, ekstremal ob-havo hodisalari hozirda mamlakatga har uch haftada 1 milliard dollarga zarar yetkazmoqda (1980-yillardagi har to‘rt oyga nisbatan) va 2018-2022-yillar oralig‘ida har yili o‘rtacha 150 milliard dollar zarar yetkazgan.[7]

Amsterdam universitetining iqlim o‘zgarishi iqtisodiyoti professori R. Tolning qayd etishicha, “iqlim o‘zgarishining farovonlikka ta’siri bo‘yicha birinchi tadqiqotlar Klayn(1992), Nordxaus(1991) va Titus(1992, shuningdek, Smit, 1996) tomonidan Qo‘shma Shtatlar uchun amalga oshirilgan. Nordxaus (1991, Ayres va Valter, 1991) o‘zining AQSh hisob-kitoblarni dunyoga ekstrapolyatsiya qilgan. Xohmeyer va Gaertner (1992) ba’zi o‘rganish Fanxuzerga (1994,1995) tegishlidir[8]. R.Tol iqlim o‘zgarishining farovonlikka ta’sirini baholash bo‘yicha 1991-2006-yillarda o‘tkazilgan mazkur olimlar tadqiqot natijalarni jamlagan. Shu sababli, u tayyorlagan jadval ma’lumotlarini batafsil tahlil qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

1-jadval.

**Iqlim o‘zgarishining farovonlikka ta’sirini baholash [9]
(YaIMga nisbatan foizda daromad yoki zarar sifatida ifodalanishi)**

№	Tadqiqotlar	Isish (°C)	Ta’siq (YaIMga nisbatan%)	Eng yomon ahvoldagi davlat		Eng yaxshi ahvoldagi davlat	
				YaIM %	Nomi	YaIM %	Nomi
1	Nordhaus (1994)	3	-1,3				
2	Nordhaus (1994)	3	-4,8				
3	Franhhauser (1995)	2,5	-1,4	-4.7	Xitoy	-0.7	Sharqiy Yevropa va sobiq Sovet ittifoqi
4	Tol (1995)	2,5	-1,9	-8.7	Afrika	-0.3	Sharqiy Yevropa va sobiq Sovet ittifoqi
5	Nordhaus va Yang (1996)	2,5	-1,7	-2.1	Rivojlangan davlatlar	0.9	Sobiq sovet davlatlari
6	Plambeck va Hope (1996)	2,5	2,5	-8.6	Osiyo (Xitoy)	0.0	Sharqiy Yevropa va sobiqSovet Ittifoqi
7	Mendelsohn, Schlesinger va Williams (2000)	2,5	0	-3.6	Afrika	4.0	Sharqiy Yevropa va sobiq Sovet Ittifoqi
8	Nordhaus va Boyer (2000)	2,5	-1,5	-3.9	Afrika	0.7	Rossiya
9	Tol (2002)	1	2,3 (1,0)	-4.1 (2.2)	Afrika	3.7	G‘arbiy Yevropa
10	Maddison (2023)	2,5	-0,1	-14,6	Janubiy Amerika	2.5	G‘arbiy Yevropa
11	Rehdanz va Maddison (2005)	1	-0,4	-23,5	Sahroi Kabir Afrika	12.9	Janubiy Osiyo
12	Hope (2006)	2,5	0,9	-2,6	Osiyo (xitoy)	0,3	Sharqiy Yevropa va sobiq Sovet Ittifoqi
13	Nordhaus (2006)	2,5	-0,9				

Mazkur jadvalda qavslar ichida baholar 95 foizlik ishonch oralig‘i sifatida berilgan bo‘lib, tadqiqotchilar tomonidan iqtisodiyotga zararlar turli yo‘llar bilan aniqlangan bo‘lsa-da, ularning bir-biriga yaqin, keskin farq qilmaydi. Deyarli, barcha tadqiqotlarda iqlim o‘zgarishining oqibatlarini hududlar kesimida xilma-xil bo‘ls-da, biroq iqlim o‘zgarishiga eng kam hissa qo‘shadigan kam daromadli mamlakatlar uning tasiriga eng zaifligi qayd etilgan. Bunda, global isish natijasida yer sharining shimoliy qismidagi davlatlar uchun qulay ob-havo paydo bo‘lishi hisobiga kam zarar ko‘rib, aksincha, Yer sharining janubiy qismida joylashgan davlatlar iqlim

o‘zgarishlari, xususan, qurg‘oqchilik va noqulay ob-havo sharoitidan nisbatan ko‘proq zarar ko‘rdi.

Iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashishning eng yaxshi yo‘li haqida ko‘plab munozaralar mavjud, ammo iqlim o‘zgarishi sodir bo‘lmayotganiga oid dalillar deyarli yo‘q bo‘lib ketdi. Mavsumning ancha oldin gullashi kabi kichik, deyarli sezilmaydigan o‘zgarishlardan tortib, keng ko‘lamli tabiiy ofatlarning ko‘payishigacha, dalillar hamma joyda mavjud. Ammo agar ko‘proq ma‘lumotlarga e‘tibor qaratadigan bo‘lsak, so‘nggi bir necha o‘n yilliklar davomida global sirt haroratining keskin oshishi ham bor. Keyin Grenlandiyada tobora tez erib borayotgan muz qatlami global dengiz sathining ko‘tarilishi ham bor. Sayyoramiz isib borayotganining inkor etib bo‘lmaydigan belgilari ko‘plab sabablarga ko‘ra tashvishlar va bu dunyo bo‘ylab qariyb 200 ta mamlakatning iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish va 2050-yilga kelib nol chiqindilarga erishishiga undaydigan asosiy omil hisoblanadi. [10]

Xulosa

Iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish uchun dunyoni qazilma yoqilg‘ilardan hech qachon mahrum qilmaymiz, deb da‘vo qiladigan odamlar ko‘p. Yaqin kelajakda bu odamlar haq ko‘mir, neft va tabiiy gaz kabi qazilma yoqilg‘ilar kelgusi o‘n yilliklar davomida energiya aralashmasining bir qismi bo‘lib qolishi mumkin. Ammo ular, ehtimol, boshqa, kamroq uglerodli manbalar mashhurligi ortib borayotgan bir paytda, ishlatiladigan umumiy energiyaning ancha kichik foizini tashkil qiladi. Bu hozir tasavvur qilish qiyin bo‘lishi mumkin bo‘lgan o‘zgarish, ammo biz o‘tmishda ko‘p marta boshdan kechirganmiz. Yog‘och yoqishdan ko‘mirga va ko‘mirdan neftga qadar dunyo o‘zining energiya manbalarini ko‘p marta yangiladi.

Biz bilamizki, hamma quyosh va shamol kabi qayta tiklanadigan energiya manbalarining salohiyati haqida gapirishadi va bular keying avlod energiyasining katta qismini oladi. Ammo, toza energiya uchun eng istiqbolli yo‘nalishlar yashil vodorod va yadro enerdiyasi – ikkalasi ham ona tabiatga tayanmasdan samaraliroq energiya taklif qiladi. Energiya aralashmasida vodorod ulushini oshirish nol stsenariyda chiqindilarni tahminan 5 foizga kamaytirish uchun javobgar ekanligi aytilgan. Xuddi shunday, yadro energiyasining ko‘payishi nafaqat energiya ishlab chiqarishni yanada ishonchliroq, balki chiqindilarni ham kamaytiradi.

Iqlim o‘zgarishi muammolarini hal qilish nafaqat ilmiy innovatsiyalarni, balki izchil siyosat doiralarini, fanlararo tajribalarni va xalqaro hamkorliklarni ham talab qiladi. Iqlim o‘zgarishi xavf va imkoniyatlarning murakkab matritsasini taqdim etadi. Shuningdek, iqlim o‘zgarishi misli ko‘rilmagan qiyinchilik tug‘diradi, ammo u yanada barqaror va bardoshli dunyoni qurish imkoniyatini ham beradi. Mamlakatlar iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish uchun strategiyalar ishlab chiqishi va uglerod chiqindilarini kamaytirishga qaratilgan siyosatlarni qabul qilishi kerak.

Iqlim o‘zgarishlarini cheklash va uni yengib o‘tish nafaqat ekologik, balki iqtisodiy barqarorlikni ham ta‘minlaydi. Iqlim o‘zgarishi iqtisodiyotga kutilmagan xavf tug‘dirmoqda va bu muammoni hal qilish uchun davlatlar, kompaniyalar va xalqaro tashkilotlar tomonidan jiddiy chora-tadbirlar ko‘rilishi zarur hisoblanadi.

Shuningdek, yashil texnologiyalar sarmoya kiritish, uglerod chiqindilarini kamaytirish va barqaror rivojlanish dasturini iqlim o‘zgarishining iqtisodiy ta‘sirini kamaytirishga yordam beradi. Biz bu kabi muammolarni oldini olish uchun hozirdanoq yechimlar topsak, bu yechimlarimiz kelajakda anchagina tabiiy boyliklarimizni saqlab qolib, yurtimizning aholisini osuda va yaxshi hayot kechirishiga hissa qo‘shgan bo‘lamiz. Nafaqat biz, balki butun xalq kelajak uchun shu kabi muammolar uchun o‘z yechimlarini berishsa, bu kelajakda bir qancha o‘zgarishlarga yo‘l boshlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://www.remotoenergy.org>
2. <https://www.ngfs.net/en>

3. <https://www.imf.org/en/blogs/chart-of-the-week>
4. <https://imf.org>
5. <https://www.imf.org/en/blogs/articles/2023/10/02/countries-must-contain-global-warming-while-keeping-debt-in-check>
6. <https://www.reuters.com/world/china/losses-china-disasters-reach-42-bln-first-nine-months-2023-2023-10-09/>
7. <https://www.weforum.org/stories/2023/11/climate-crisis-cost-global-economies/>
8. Richard S. J. Tol. The economic effects of climate change // Journal of Economic Perspectives. 2009. Vol. 23. N 2. – P. 29. // <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jep.23.2.29>
9. Richard S. J. Tol. The Economic Effects of Climate Change // Journal of Economic Perspectives. – Volume 23, Number 2. – Spring 2009. – P. 31
10. <https://investorplace.com/2023/10/the-impact-of-climate-change-on-the-global-economy-a-comprehensive-analysis/>
11. <https://www.iea.org/energy-system/low-emission-fuels/hydrogen>
12. <https://www.iaea.org/bulletin/what-is-net-zero-what-is-the-role-of-nuclear-power-and-innovations>

